

Je Němec stále náš „dědičný nepřítel“? Empirický výzkum národního stereotypu v postojích žáků, studentů a učitelů dějepisu

Denisa LABISCHOVÁ

Is Still German Our „Hereditary Enemy“? Empirical Research of National Stereotype in Attitudes of Pupils, Students and History Teachers

Abstract: This article deals with the problems of heterostereotypes in Czech society, especilly in relation to Germans. Prezented are the main outputs from the quantitative research of historical consciousness of students (secondary schools, gymansiums).

Key Words: Empirical research, Didactics of history, Historical consci-ousness, Curriculum, Stereotype, Germans, European nations

Kořeny badatelského zájmu o historické stereotypy ve školní výuce dějepisu

Přibližně v polovině devadesátých let se začala oborová didaktika ve výzkumném týmu¹ Katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity výrazně orientovat na empirické výzkumy interetnických postojů v návaznosti na obsahové analýzy základního edukačního média, tedy učebnic dějepisu. Konkrétně byly dějepisné učebnice zkoumány

¹ V týmu od jeho vzniku působili Blažena Gracová, Denisa Labischová a studenti magisterských studijních programů.

z hlediska množství informací o dějinách evropských národů (především sousedních, ale pozornost si získaly i ty geograficky vzdálenější – Estonci, Francouzi, Britové a Američané)² a z interpretačních aspektů jejich výkladu. Empirická šetření využívala pro sběr dat techniku dotazníku, byla realizována téměř výhradně na vzorku školní mládeže navštěvující různé stupně a typy škol (základní školy, střední školy poskytující všeobecné vzdělání i odborně zaměřené, univerzity) a sledovala vědomosti, stereotypní obrazy a hodnocení významných osobností a událostí dějin druhého národa.

Metodologicky se výzkumy opíraly především o práce zahraničních sociologů a lingvistů (Chlewiński, 1992; Borowczyk, 1993; Bartmiński, 1995; Bokszański, 2005; Błuszkowski, 2005) a o pravidelné průzkumy Centra pro výzkum veřejného mínění (obdoby polského Centra Badań Opinii Społecznej), Sociologického ústavu akademie věd ČR či dřívějšího Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě (Sokolová, Hernová, Šrajerová, 1997).

V nejstarších šetřeních se pro zjišťování konkrétních forem stereotypních představ používala metoda otevřeného dotazování s využitím otázek typu „*Jakými slovy byste nejlépe charakterizovali typického Němce...*“ Užití otevřených otázek má jisté nevýhody – obvykle je relativně nízká návratnost dotazníků, obtížná je kategorizace, s čímž je spojeno úskalí možného zkreslení výsledků. Největší inspirací v oblasti sběru dat se proto stal Bartmińského seznam třiceti pěti vlastností. Uplatněna byla tedy metoda sémantického diferenciálu pro postojoyé škálování (Bartmiński, 1995) a následná kvantitativní a kvalitativní analýza jednotlivých stereotypních atributů (sociální, psychologický, ideologický a existenční aspekt). Seznam byl ostravským týmem postupně modifikován. Bylo upuštěno od pětibodových škál ve prospěch jednodušší dichotomické verze dotazování. Časem byl také redukován počet nabízených vlastností pro označování „typických“ příslušníků jednotlivých etnik a národností (definitivně se jejich počet ustálil na dvaceti pěti).

² Témata zpracovali v rámci diplomových prací Eva Čaplová, Tomáš Diviš, Denisa Labischová, Kateřina Najdková, Natálie Šindelková a Jana Pchálková.

Vývoj bilaterální spolupráce v oblasti obsahu a interpretace českých a německých dějepisných učebnic

V poválečné Evropě se začaly postupně rozvíjet mezinárodní kontakty zaměřené na výzkumy učebnic dějepisu a dalších sociálně humanitních disciplín (zeměpisu, občanské výchovy), jejichž cílem bylo odbourávat hluboce zakořeněné předsudky a nepřátelské obrazy (Feindbilder) jiných národů. Velmi úspěšná byla v tomto směru kooperace odborníků německých a polských – pravidelná setkání probíhala od roku 1972 jednou až dvakrát ročně a koncentrovala se na nejkontroverznější události z historie vzájemných kontaktů (Luft, 1987).

V šedesátých letech byl zahájen také dialog německých a českých historiků. V roce 1964 se v Praze uskutečnil seminář věnovaný období tzv. druhé republiky, o čtyři roky později se v Mnichově jednalo o vývoji po roce 1933. Ačkoliv ambicí těchto kolokvií ještě nebyla přímo revize dějepisných učebnic, přinesly mnohé cenné impulzy pro pozdější jednání. Významným počinem se stala německo-česká konference, konaná v listopadu 1967 v Braunschweigu, na níž byly předneseny příspěvky vztahující se ke společným dějinám od pozdního středověku do počátku 19. století, přičemž nejdiskutovanějšími tématy byly postava Jana Husa a období tzv. národního obrození. Výstupem konference se stal roku 1968 publikovaný sborník *Zur Geschichte der deutsch-tschechoslowakischen Beziehungen* a byla formulována také určitá konkrétní doporučení pro tvůrce učebnic, především akcent na soudobé prameny, na celoevropský kontext, kdy nejsou historické události vykládány jako izolované jevy (Luft, 1987).

Události v Československu v roce 1968 znamenaly přerušení slibně se rozvíjející spolupráce, které trvalo celých dvanáct let. Roku 1980 vyšla publikace *Deutsch-tschechische Beziehungen in der Schulliteratur und im populären Geschichtsbild* (Lemberg, Seibt, 1980), zahrnující studie analyzující učebnice vydané v sedmdesátých letech. Další setkání se konala v roce 1987 a 1988 za účasti Vratislava Čapka, Jaroslava Pátka, Ferdinanda Seibta, Hanse Lemberga a Wolfganga Jacobmeyera (Luft, 1993). První polistopadové kolokvium se konalo v březnu 1994 pod záštitou Georg-Eckert Institut für Internationale Schulbuchforschung v sídle

institutu Braunschweigu a byly na něm představeny nově vzniklé, od ideologického zatížení oproštěné učebnice vydané v Československu a České republice po roce 1990. Vedle výše zmíněných historiků přijali účast také Miroslav Hroch, Manfred Alexander a další (Labischová-Drabinová, 1996).

Bilaterální rozhovory byly na ministerské úrovni zahájeny také s Rakouskem. Roku 1977 byla uzavřena kulturní smlouva mezi ČSSR a Rakouskou republikou, jež obsahovala také požadavek na vypracování společných doporučení pro učebnice obou zemí. V letech 1981–1986 se realizovala celkem čtyři jednání společné komise s cílem odstranit věcné chyby, nahradit používanou terminologii „citlivějšími“ termíny (např. nepoužívat pro Rakousko označení imperialistické) a „šikovně obejít“ kontroverzní dějinné okamžiky – léta 1948, 1968 (Luft, 1987; Labischová-Drabinová, 1996).

V současnosti se problematice vzájemného obrazu Čechů a Němců v učebnicích dějepisu soustavně věnuje Česko-německá komise pro učebnice (*Deutsch-tschechische Schulbuchkommission*). Její zrod se datuje k listopadu 2002, kdy se práce českých a německých historiků a didaktiků formálně stvrdila na VIII. česko-německé konferenci v Drážďanech věnované období socialismu v Československu a výkladu každodennosti v NDR v učebnicích. Již dva roky před tím se však institucionalizovala česká část komise spadající pod MŠMT. Společná setkání se od té doby uskutečňují každoročně, pravidelně se střídají pracovní semináře s širěji pojatými konferencemi, konanými střídavě v České republice a v Německu. České části komise předsedá Zdeněk Beneš, dalšími členy jsou mimo jiné Blažena Gracová, Dagmar Hudecová a Denisa Labischová. Německé odborníky reprezentují Manfred Alexander, Robert Maier, Andreas Helmedach a další. Na konference navazují publikační výstupy v podobě kolektivních monografií českých i německých historiků a oborových didaktiků. Tematicky se jednání zaměřovala postupně na výkladové aspekty období druhé světové války, pojetí národního státu, na vztahy Čechů a jejich sousedů či zlomové roky 1968 a 1989 (<http://www.gei.de/index.php?id=54>; Maier, 2012). V roce 2012 se v Praze uskutečnila v pořadí XII. konference, věnovaná souvislostem a divergencím dějepisu a mediální výchovy, čímž

se předmět zájmu rozšířil o *širší spektrum didaktických inspirací, které mohou obohatit učebnicovou produkci v sousední zemi.*

Stereotyp Němce ve světle empirického výzkumu – přehled šetření Katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity z let 1996–2011

Zkoumání historických stereotypů je dnes běžnou součástí historiografie. Je zřejmé, že téma jako takové vyžaduje interdisciplinární náhled, propojující přístupy sociální antropologie, historie, sociální psychologie, etnolingvistiky i pedagogických věd.

Jiří Rak se své knize pojednávající o mytické povaze historických stereotypů zabývá kořeny českých národních stereotypů. Ty lze podle něj odvodit od Palackého pojetí dějin zahrnujícího soustavné „stýkání a potýkání se s německým živlem“. Vymezování se češství vůči němectví je tak nezanedbatelným prvkem české kolektivní identity (Rak, 1994).

Jaroslav Valenta, studující především český obraz Poláků z historické perspektivy, dospěl k závěru, že jednotlivé heterostereotypy se do značné míry odlišují svou intenzitou. Příkladem může být stereotyp našeho severního souseda, který není nikterak výrazný a nejsou v něm zastoupeny (snad kromě zbožnosti) výraznější rysy. Oproti tomu je právě obraz Němce v českém povědomí vzhledem ke stále živé historické zkušenosti velmi vyhraněný a zřetelný (Valenta, 1995).

Blažena Gracová uvádí, že v první polovině devadesátých let byl německý obraz spojován ponejvíce s negativními konotacemi a zahrnoval charakteristiky jako agresivní, výbojný, rozpínavý a povýšenecký „dědičný nepřítel“ soustavně ohrožující svého „malého a mírumilovného“ východního souseda; z pozitivních vlastností pak převládala pracovitost, přesnost a pořádkumilovnost (Gracová, 1996). Tyto rysy ovšem své „národní povaze“ připisují údajně také samotní Němci (Metin, 1990).

V následující pasáži je podán přehled oborově didaktických výzkumů interetnických postojů, které byly na FF OU v Ostravě realizovány od poloviny devadesátých let 20. století. Počátkem roku 1996 byl proveden první průzkum (realizátorka B. Gracová), v jehož rámci bylo

osloveno 402 respondentů – vysokoškoláků a gymnazistů z několika českých měst (Praha, Brno, Ostrava, Hradec Králové, Pardubice). Rozsáhlejší šetření se pak uskutečnilo o dva roky později a bylo v něm osloveno celkem 794 žáků sekundárního stupně vzdělávání, z toho 404 žáků posledního ročníku základních škol a 390 gymnazistů (3. ročník) z různých regionů České republiky (vedle výše jmenovaných Plzeň, Ústí nad Labem, Děčín, Nový Bydžov, Břeclav, Znojmo, Bohumín). Toto šetření bylo klíčovou aktivitou standardního projektu GA ČR³ a jeho výstupem se stal dvousvazkový sborník Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů I, II (Gracová, Psík 1999), který obsahoval příspěvky z mezinárodního pracovního semináře konaného na podzim 1999 v Ostravě. Publikace soustřeďuje výsledky několika paralelních výzkumů (výzkum učebnic, výzkum vědomostí, výzkum postojů, výzkum etnických auto- a heterostereotypů) a lze ji tak pokládat za počátek dlouholetého rozvoje ostravské výzkumné školy zapojující do výzkumu aktivně také mladé badatele, studenty učitelství dějepisu.⁴

Denisa Labischová-Drabinová se v rámci zmíněného výzkumu z roku 1998 věnovala jednak teoretickému vymezení etnických stereotypů (pojmové vymezení, hlavní znaky, psychické a sociální funkce, geneze a faktory ovlivňující jejich utváření), jednak vyhodnotila část empirického šetření týkající se obliby a heterostereotypů českých sousedů (včetně historického souseda – Maďarů). Z analýzy výsledků vyplývá, že Němci byli na konci devadesátých let 20. století českou mládeží označeni za nejméně oblíbený sousední národ (hůře se umístili pouze Maďari) s průměrným pořadím 3,44, přičemž sympatie se do značné míry lišily z hlediska regionu – nejpříznivěji byli vnímáni na jižní Moravě (2,96), naopak nejméně pozitivně v severomoravských a východočeských městech (3,56), v Praze a v Brně (3,58). Zajímavým zjištěním je, že pro charakteristiku Němců byly nejčastěji ze všech sledovaných národů voleny krajní varianty pětibodové škály (rozhodně

³ GAČR č. 406/98/0637.

⁴ Na projektu pod vedením B. Gracové participovaly Silvie Chalupová, D. Labischová-Drabinová, K. Najdková, J. Pchálková, Bohumíra Struhárová-Čechová a Šárka Tlolková.

typická – rozhodně netypická vlastnost), četnosti odpovědí u stereotypních charakteristik byly také nejvyšší. Převládaly spíše pozitivní přívlastky – vzdělaný, podnikavý, pracovitý. Na rozdíl od heterostereotypu Rakušana, který byl jednoznačně kladný, však zahrnoval německý obraz také negativní vlastnosti jako nacionalista, rasista, výbojný, samolibý a chladný (Labischová-Drabinová, 1999, s. 24 a 28).

V roce 2000 obrátila Labischová-Drabinová svůj zájem k tehdy vysoce aktuálnímu tématu zavádění tzv. evropské dimenze do vzdělávání. Do výzkumu postojů vztahujících se k otázkám evropanství, vědomí evropské identity a k postupující evropské integraci zařadila také položky týkající se národních stereotypů sousedních a tzv. velkých evropských národů (Britové, Francouzi, Španělé, Rusové, Italové). Sledován byl také stereotyp občanů USA. Dotazník vyplnilo 750 respondentů z šesti měst České republiky a zkoumaný vzorek byl vedle žáků základních škol a gymnazistů rozšířen také o studenty učitelství dějepisu.⁵ Výsledky ukazují, že Němci nepatří k nejpreferovanějším evropským národům z hlediska obliby. Zaujali společně s geograficky vzdálenějšími Nizozemci celkově sedmé pořadí (10 %) za Francouzi, Brity, Slováky, Italy, Španěly, Rakušany a Poláky (Labischová-Drabinová 2000, s. 85). V případě položky zjišťující míru antipatií se však Němci ocitli na prvním místě (38 %), a to především u gymnazistů (43 %), naopak méně se takto vyjadřovali nejmladší žáci (28 %). Jako důvod pro nízkou oblibu byla uváděna především historická zkušenost, ale také údajně typické charakteristiky jako povýšenost, arogance, pedantství, „nepříjemná“ zvuková stránka jazyka či hlučnost turistů (tamtéž, s. 88–89). Zmíněný výzkum tedy potvrdil poměrně stabilní podobu heterostereotypu Němce. V porovnání s rokem 1998 však přece jen převládly negativní vlastnosti (nacionalismus, povýšenost, agresivita) nad těmi příznivě nahlíženými, např. nad pracovitostí, podnikavostí a vzdělaností (tamtéž, s. 116).

Je třeba zmínit, že vzhledem k formulaci výzkumného problému šetření z roku 2000 se součástí dotazování stal také stereotyp „ideálního Evropana“ pojatý jako souhrn tzv. „proevropských“ vlastností.

⁵ LABISCHOVÁ, D. *Evropská dimenze ve vzdělávání jako cesta k překonávání národních a etnických stereotypů*. Rigorózní práce. PdF MU, Brno, 2001.

Výpočtem váženého průměru a součtem „evropských“ a „neevropských vlastností“ (daných mírou typičnosti a netypičnosti dle mínění respondentů) byl získán tzv. „index evropanství“ vyjadřující míru shody jednotlivých národních stereotypů s atributy „ideálního Evropana“. U Němců, zakládajících členů Evropských společenství, nabyl index záporné hodnoty (-0,5). Nejvyššího indexu dosahovali Francouzi (22) a Britové (21), v případě Čechů byl index rovněž kladný (7), naopak nejnižšího (-8) dosáhli Rusové (tamtéž, s. 113n).

Další výzkumné šetření se uskutečnilo s odstupem dvou let (na přelomu let 2001/2002) a bylo zaměřeno především na vzájemný obraz Čechů a Poláků. Jednalo se o dosud nejrozsáhlejší soubor respondentů (1055 českých a 759 polských gymnazistů a vysokoškolských studentů učitelství dějepisu). Tento výzkum částečně přejal dotazník uplatněný v předchozích letech a obsahoval také položky zjišťující oblibu evropských národů. Jeho kompletní výsledky byly publikovány v monografii B. Gracové *Vědomosti a postoje české a polské studující mládeže* (2004). V pořadí obliby si zde Němci mírně „polepšili“, zaujali celkově šestou pozici (12 %), výrazně však vzrostlo také procento odpovědí, které přisoudilo našemu západnímu sousedovi negativní hodnocení (prvenství z hlediska antipatií, 56 %), přičemž silnější averze ze strany gymnazistů a vysokoškoláků (60 %) oproti žákům základních škol (49 %) přetrvávala (Gracová 2004b, s. 274). Německý stereotyp sestával spíše z negativních přívlastků „nacionalismus“ (39 %), „povýšenost“ (38 %), ale také vlastností neutrálně hodnotících – sebevědomý (33 %), bohatý (31 %) – a z charakteristik pozitivních, z nichž převládala (26 %) pracovitost (Gracová 2004a, s. 250).

Výzkum sledující proměny Čechů, Rakušanů a jejich minulosti ve vědomí studující mládeže byl zahrnut do disertační práce D. Labischové. Dotazníkový výzkum čítal 852 českých a 263 rakouských respondentů z řad gymnazistů a vysokoškolských studentů studujících učitelství dějepisu. Pro longitudinální srovnání byla také zde zařazena otázka vztahující se k pořadí obliby evropských národů. Zajímavým poznatkem byl silný pokles obliby Rakušanů v důsledku aktuální medializace dostavby Temelína a s ní spojených hraničních blokád a znovuotevírání otázky tzv. Benešových dekretů. Jindy mnohem příznivěji vnímání

Rakušané tak v rámci tohoto šetření sdíleli 11.–12. pořadí z hlediska sympatií společně s Němci (6,7 %). U Němců byla opět zaznamenána patrná diference mezi gymnazisty (3,7 %) a vysokoškoly (11 %). Již dříve zjištěné prvenství v pořadí antipatií si Němci s 59 % odpovědí udrželi (Labischová 2005, s. 191 a 193).

Petra Psotková využila ve své diplomové práci *Historické vědomí české studující mládeže ve vztahu k evropským národům* (2004), sepsané v roce vstupu České republiky do Evropské unie, dotazník D. Labischové-Drabinové z roku 2000 a oslovila celkem 858 respondentů – žáků základních a středních škol a vysokoškolských studentů z různých regionů České republiky. Dotazovaní ve svých odpovědích na otázku míry sympatií preferovali (s výjimkou Slováků a Švýcarů) stávající členy EU a svými postoji zřejmě vyjádřili eurooptimistické naladění tehdejší české společnosti. Němci tentokrát zaujali šesté místo z hlediska sympatií (12 %), antipatie ovšem poklesly jen velmi mírně (56 %). Také podoba německého heterostereotypu nedoznala výraznějších změn: opět převažovaly nacionalismus (39 %), povýšenectví (38 %) a sebevědomí (32 %).

O rok později vznikla další práce orientovaná na vědomí evropanství. Lenka Zádrapová se rozhodla zopakovat šetření z let 2000 a 2004 a zjistit, jak se postoje k evropským národům proměnily sedm let od vstupu České republiky do Evropské unie. Zádrapová oslovila celkem 455 žáků základních, středních odborných škol a gymnázií z celé České republiky. Výsledky jejího šetření byly zahrnuty do monografie *Vědomí evropanství a jeho proměny v kontextu edukace* (2013). Výzkum potvrdil nárůst z hlediska sympatií (sedmá pozice mezi evropskými národy, 17 %), mírně poklesla relativní četnost odpovědí z hlediska antipatií (51 %). Heterostereotyp Němce dle výzkumných zjištění ztrácí na intenzitě (nejvyšší zaznamenaná četnost jen nepatrně přesáhla čtvrtinu zkoumaného vzorku) a ve srovnání s dřívějšími výzkumy se výrazně posunul směrem k pozitivním či neutrálním adjektivům. Němci tak byli nejčastěji charakterizováni z hlediska ekonomické úspěšnosti (bohatý – 26 %), vzdělanosti (25 %), vysokého sebevědomí (25 %). Dříve dominující charakteristiky – nacionalismus (23 %), povýšenost (19 %) a pedantství (15 %) – oslabují (Labischová, Gracová, Zádrapová 2013, s. 49, 51 a 64).

Výzkum historického vědomí a aspektů multikulturality ve vztahu ke školní výuce z roku 2011⁶

Paralelně s výzkumem L. Zádrapové byly otázky spojené s percepcí evropských národů zařazeny do kvantitativního šetření, uskutečněného v roce 2011 v rámci projektu *Multikulturní aspekty vzdělávání v sociálně humanitních předmětech a jejich odraz v historickém vědomí studující mládeže*.⁷ Celková koncepce výzkumu byla zaměřena na komplexní uchopení problematiky historického vědomí a aktuální podoby výuky dějepisu se zvláštním zřetelem na interkulturní aspekty a multiperspektivní přístupy v dějepisném vyučování. Jednalo se o dosud nejrozsáhlejší šetření z hlediska množství dotazníkových položek a velikosti zkoumaného souboru. Data byla zpracována elektronicky ve statistických programech *Remark Office OMR* a *Statistical Package of Social Sciences*.

Po metodologické stránce byl uplatněn smíšený výzkumný design, kombinující kvalitativní a kvantitativní výzkumné postupy. Sběr dat byl uskutečněn pomocí technik dotazníku, focus groups a in-depth interview.

Osloveno bylo celkem 2524 respondentů, z toho 710 žáků základních škol ve věku 14–15 let, 624 gymnazistů ve věku 17–18 let, 586 stejně starých žáků středních odborných škol, 347 vysokoškolských studentů připravujících se na povolání učitele dějepisu a 257 učitelů dějepisu působících na základních a středních školách. Do výzkumu bylo zahrnuto deset regionů České republiky (vždy větší město a obce v jeho okolí).⁸

Konkrétně k postojům vůči Němcům se vztahovaly následující výzkumné otázky:

⁶ Kompletní výsledky výzkumu historického vědomí byly publikovány v LABIS-CHOVÁ, D. *Co si uchováme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: PdF OU 2013.

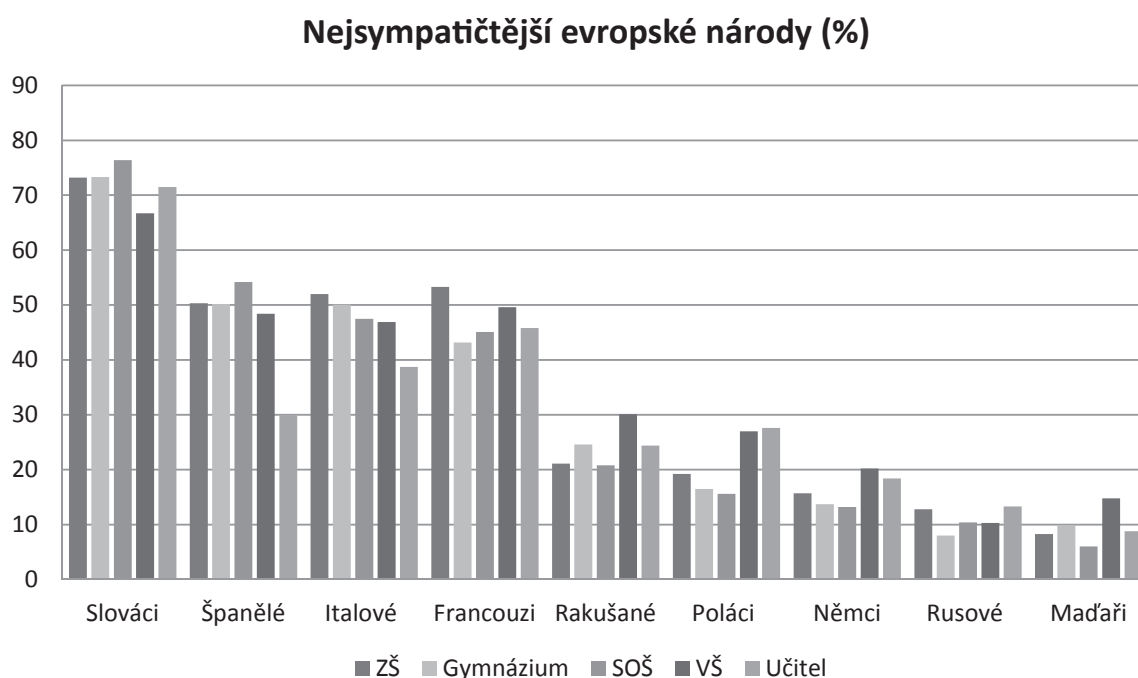
⁷ Řešitelské pracoviště KSV PdF OU v Ostravě, řešitelka D. Labischová, spoluřešitelka B. Gracová. Projekt byl financován MŠMT v rámci dotačního programu *Podpora vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovy v roce 2011*.

⁸ Praha, Ostrava, Opava, Brno, Olomouc, Plzeň, Ústí nad Labem, Český Těšín, České Budějovice, Hradec Králové.

1. Jaká je míra sympatií, kterou respondenti pocítují vůči vybraným evropským národům?
2. Jak jsou hodnoceny současné vztahy s okolními zeměmi (zde konkrétně s Německem)?
3. Jaká je aktuální podoba heterostereotypu Němce?
4. Jaký je edukační kontext utváření interetnických postojů?

Výsledky výzkumu⁹

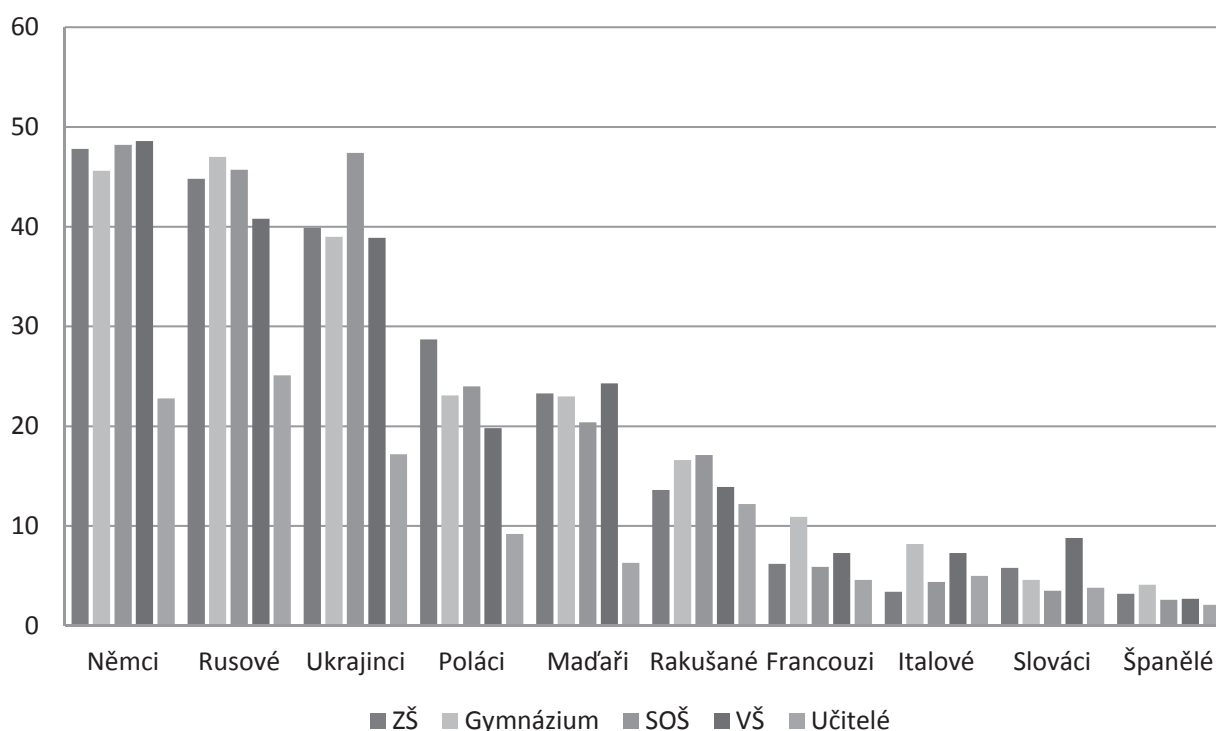
V tomto výzkumu nastal metodický posun. Otevřená otázka, kdy bylo úkolem respondentů zvolit tři nejsympatičtější a tři nejméně sympatické evropské národy, byla nahrazena škálou *spíše sympatický – spíše nesympatický* pro vyjádření postojů k předem danému seznamu národů a národností.

Výzkumná zjištění korespondují s výsledky výzkumů z předchozích let. Blízkost a dlouhá koexistence v jednom státě jistě bezprostředně souvisí s nejvyšší mírou sympatií vůči Slovákům (73 %). Dlouhodobě se vysoké oblibě mezi žáky i učiteli těší také jihoevropské národy Španělé, Italové a Francouzi (četnosti se pohybují v rozmezí 47–49 %).

⁹ Pasáž vychází z publikace LABISCHOVÁ, D. *Co si uchováme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: PdF OU 2013.

Nejméně sympatické evropské národy (%)

Němci zaujali sedmou pozici, přičemž se preference do značné míry lišily z hlediska věku, resp. typu školy. Zatímco vysokoškoláci (20 %) a učitelé (18 %) hodnotí naše západní sousedy poměrně příznivě, ve vyjádření pozitivních postojů jsou nejzdrženlivější žáci středních škol odborného (13 %) i všeobecného (14 %) zaměření (žáci ZŠ – 15 %).

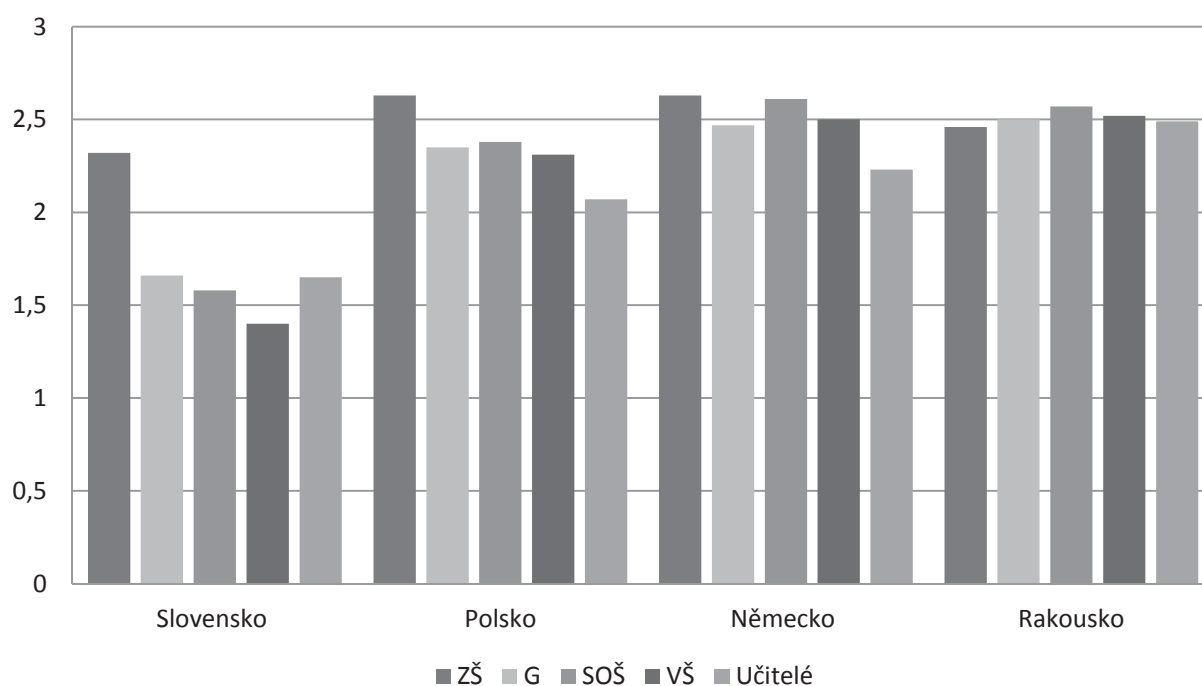
Nejnovější výzkum se od předchozích neodlišoval v pořadí antipatií. Nízká obliba Němců (celkově 45 %) se v relativních četnostech blíží preferencím druhých v pořadí – Rusů (43 %). Odhlédneme-li od výrazně nižších četností odpovědí pedagogů (pouze 23 %), nejsou rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů z hlediska typu školy výrazné.

Předmětem srovnání bylo dále, nakolik se do hodnocení pozitivních či negativních postojů vůči příslušníkům určitého národa promítá geografická vzdálenost nebo přímé sousedství. Z výzkumných zjištění vyplývá, že u geograficky vzdálenějších oblastí, s nimiž se nepředpokládají tak intenzivní vzájemné každodenní kontakty, převažuje neutrální hodnocení (tedy ani sympatie, ani antipatie). Předpoklad se potvrdil v hodnocení Němců, kdy se nerozhodně vyjádřilo 50 %

žáků, studentů a učitelů z Ostravska, 43 % z jižní a střední Moravy, naopak v Českých Budějovicích to bylo pouze 30 %, v Ústí nad Labem 35 % a v Plzni 36 %.

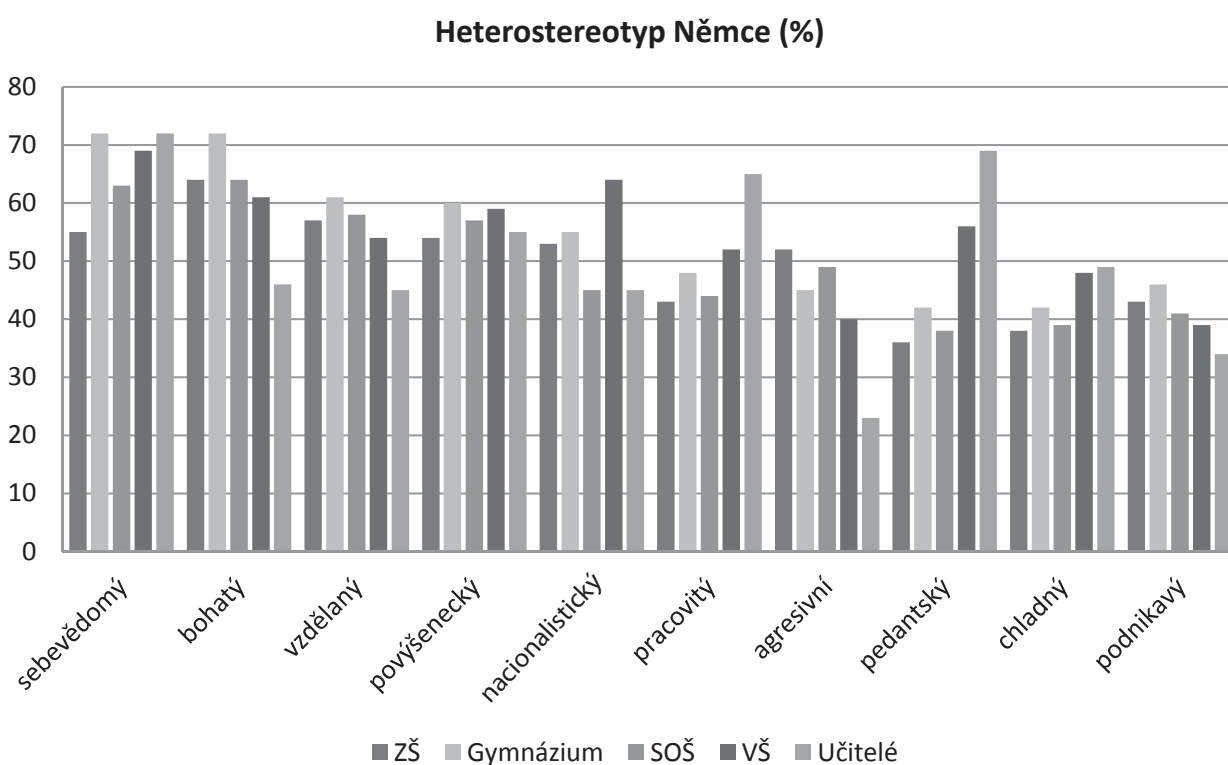
Na rozdíl od zjevného vztahu mezi geografickou blízkostí a intenzitou neutrálního postoje (s rostoucí vzdáleností jsou neutrální postoje četnější) však nelze jednoznačně stanovit vliv geografické vzdálenosti, resp. přímého sousedství na to, zda budou postoje k „tomu druhému“ spíše pozitivní, nebo negativní. V našem výzkumu se v tomto směru ukázala jistá specifika, která jsou spjata vždy s hodnocením konkrétního národa. Zatímco u Slováků a částečně také u Poláků sehrává geografická blízkost spíše pozitivní roli, v případě Rakušanů však naopak negativní. Němci byli nejprázlivěji hodnoceni v Opavě (24 %) a v Praze (22 %), nejnižší sympatie byly vyjádřeny respondenty z východních Čech (11 %) a z oblastí bližších k česko-německé hranici (Plzeň a České Budějovice shodně 13 %, Ústí nad Labem 15 %). V případě otázky sledující antipatie bylo zjištěno, že negativně se vyslovili dotázaní nejčastěji v Českých Budějovicích (57 %), v Plzni (51 %) a v Ústí nad Labem (50 %). Nejméně negativních odpovědí jsme získali od respondentů v Praze a Ostravě (shodně 34 %).

Hodnocení vztahů České republiky s okolními zeměmi (%)

V celkovém srovnání jsou nejpozitivněji vnímány vztahy se Slovenskem (skóre škály 1,62),¹⁰ s určitým odstupem pak s Polskem (2,36),¹¹ Rakouskem a Německem (shodně 2,53).¹² Výzkum tedy prokázal, že vztahy se všemi okolními zeměmi jsou vnímány jako spíše příznivé.

Také v případě této otázky byly vysledovány určité odlišnosti mezi jednotlivými skupinami respondentů. Učitelé vyjadřovali v hodnocení vztahů se všemi zeměmi bez rozdílu postoje vyhraněnější (volili méně často střední hodnotu 3), což lze interpretovat hlubší orientací v současném politickém, ekonomickém i kulturním dění. Pedagogové oceňili ve srovnání s žáky a studenty mnohem pozitivněji bilaterální vztahy s Německem a Polskem. U česko-německých vztahů zvolilo hodnotu 1 nebo 2 na škále 67,2 % učitelů, zatímco stejně odpovědělo pouze 43,5 % žáků středních odborných a 44,9 % základních škol.

Podobně jako u předchozí položky se zde projeví patrné regionální rozdíly. Výsledky naznačují, že vyhraněnější jsou bilaterální vztahy posuzovány v oblastech příhraničních, v nichž se předpokládají

¹⁰ Vztahy se Slovenskem: medián 1,00; modus 2.

¹¹ Vztahy s Polskem: medián 2,00; modus 2.

¹² Vztahy s Rakouskem a Německem: (shodně) medián.

intenzivnější vzájemné kontakty. Nebyla však vysledována jednoznačná souvislost kladného či záporného hodnocení z hlediska regionu v dimenzi blízký – vzdálený. Vztahy s Německem jsou nejpriznivěji vnímány ve velkých městech – v Praze (64,1 %) a Brně (50 %), a dále pak v regionech Ústí nad Labem (54,7 %) a Plzeň (52,7 %). Sousedství zde tedy sehrává spíše pozitivní úlohu, což potvrzuje výzkumná zjištění z dřívějších šetření (srov. Labischová 1999). Muži hodnotí vztahy s Německem pozitivněji (volili varianty 1 nebo 2 o 7 % častěji), ženy se kloní spíše k neutrálnímu ocenění současných vztahů.

Rekonstrukce podoby národního stereotypu je pravidelnou součástí interetnických výzkumů. V nejnovějším šetření byli Němci označováni nejčastěji za *sebevědomé* (65 %, nejvíce gymnazisty a vysokoškoláky – shodně 72 %, o něco méně žáky ZŠ – 55 %) a *bohaté* (64 %, především gymnazisty – 72 %, nejméně učiteli – 46 %). Za příznačné byly dále pokládány vlastnosti *vzdělaný* a *povýšenecký* (shodně 57 % v celkovém souboru, bez patrnějších odlišností z hlediska typu školy).

Zřejmě jako pozůstatek historicky utvářeného obrazu „typický“ německého nacionalismu jsou i v současnosti Němci charakterizováni velkou částí školní mládeže i pedagogů jako *nacionalisté* (52 %, nejvíce vysokoškoláky – 64 %, nejméně žáky SOŠ a učiteli – shodně 45 %). Nepříliš lichotivé jsou i další atributy – *agresivní* (45 %), *pedantský* (44 %) a *chladný* (42 %).

Z hlediska nejvíce zastoupených pozitivních stereotypních rysů se obraz Němce do jisté míry překrývá s obrazem Rakušana. Němci jsou podobně jako naši jižní sousedé považováni za *vzdělané*, *pracovité* (celkem 48 %, učitelé 65 %), *podnikavé* (42 %) a *chytré* (40 %).

Poslední položkou v rámci výzkumu interetnických postojů bylo postižení širšího edukačního kontextu utváření stereotypů. Konkrétně nás zajímalo, jaký prostor je v dějepisném vyučování věnován kontroverzním historickým událostem, které vyžadují multiperspektivní pedagogický přístup, či nakolik je ve výuce akcentována regionální úroveň školního vzdělávání obecně. Otázky vztahující se k aktuální podobě výuky dějepisu, tedy k realizovanému kurikulu, byly položeny učitelům působícím na různých typech škol a také vysokoškolským studentům učitelství dějepisu, kteří měli reflektovat vlastní zkušenosti ze střední školy.

Zatímco 28,5 % vysokoškoláků tvrdí, že se z pohledu žáka na gymnáziu, případně na jiném typu střední školy, ve výuce vůbec nevěnovali regionálním dějinám, přiznává tento fakt pouze 2,8 % učitelů. Většina z celkového souboru respondentů hodnotí rozsah regionální látky jako malý (55 %). Historii a kulturu německé menšiny je rovněž věnována jen nepatrná pozornost. Velký prostor jí věnuje přibližně 10 % pedagogů, naopak více než třetina respondentů tvrdí, že se téma v rámci dějepisného vyučování neprobírá vůbec (43 % vysokoškoláků, 29 % učitelů). Co se týče prezentace odlišných pohledů na kontroverzní události historie, patří k nejčastěji uváděným momentům poválečný odsun Němců. Celkem 87 % učitelů konstatuje, že se odsunu věnuje důkladně, u vysokoškoláků zvolila tuto variantu odpovědi přibližně polovina (49 %). Naopak zcela opomíjí toto téma jen 1 % kantorů, přičemž studenti VŠ takto odpovídali častěji – 9 % (Gracová, 2013, s. 55 a 61). Menší pozornost je v rámci školního dějepisu věnována např. politice vůči Slovensku v meziválečné ČSR, sporu o Těšínsko v letech 1918–1920 či postoji E. Háchy v březnu 1939. Z výsledků tedy vyplývá, že poválečný odsun německého obyvatelstva je jakýmsi modelovým příkladem a případovou studií, na níž lze aplikovat princip multiperspektivity v interpretaci dějin.

Shrnutí

Výsledky nejnovějšího výzkumu dokládají výraznou stabilitu internetnických postojů ve vztahu k Němcům, ale také k ostatním národům a národnostem. Paleta „typických“ vlastností se ve vnímání sociální skupiny obvykle po léta nemění – stereotypy jsou značně rezistentní vůči změnám a proměnlivé jsou pouze četnosti, s jakými jsou jednotlivé charakteristiky příslušníkům druhého národa připisovány. Strídá se tak dominance spíše kladných, neutrálních či negativních rysů, mnohdy v závislosti na aktuálně oživovaných historických reminiscencích. V úvodu textu jsme si položili otázku, zda v českém heterostereotypu i nadále přetrvává negativní konotace spojená s obrazem „dědičného nepřítele“. Pokud bychom usuzovali dle míry antipatií pociťovaných vůči jednotlivým evropským národům, pak lze jisté přetrvávání tohoto

pohledu zaznamenat. Zároveň je však patrný ústup negativních charakteristik, jež jsou „typickým“ Němcům přisuzovány, ve prospěch přívlastků neutrálních či pozitivních.

Výzkum dále prokázal, že stereotypní představy o jiných národech i o sobě samých a „připravenost“ připisovat sociálním skupinám stereotypní charakteristiky nejsou u učitelů dějepisu slabší, než je tomu u žáků a studentů. Uvažují-li učitelé ve stereotypních kategoriích, je možno předpokládat, že tyto své postoje do jisté míry vnášejí také do svého dějepisného výkladu.

Úkolem oborové didaktiky je reflektovat empirická zjištění a promítnout je jak do pregraduální přípravy učitelů, tak do koncepce inovovaného kurikula. Doporučit lze jednak větší akcentaci regionální dimenze dějepisného vzdělávání, jednak hlubší a komplexnější rozvíjení interpretačních dovedností a kompetencí historického myšlení. Regionální témata skýtají prostor pro badatelsky orientované vyučování, využívající multiperspektivní přístupy a práci s prameny. Důraz by měl být kladen na nejnovější dějiny a na každodennost života v příhraničních regionech, kde v minulosti i současnosti docházelo a dochází k živým interkulturním kontaktům. Je potěšujícím faktem, že již nyní lze čerpat inspiraci z mnoha kvalitních mezinárodních didakticky zaměřených projektů.

Literatura:

- BARTMIŃSKI, J. Nasi sąsiedzi w oczach studentów. In WALAS, T. (ed.) *Narody i stereotypy*. Kraków, 1995, s. 258–269.
- BŁUSZKOWSKI, J. *Stereotypy a tożsamość narodowa*. Warszawa: Elipsa, 2005.
- BOKSZAŃSKI, Z. *Tożsamości zbiorowe*. Warszawa: PWN, 2005.
- BOROWCZYK, K. Przewyczężanie uprzedzeń i zmiana stereotypów etnicznych młodzieży szkół poznańskich w warunkach demokracji życia społecznego. In BOROWCZYK, K. – PAWEŁCZYK, P. (eds.) *W kręgu mitów i stereotypów*. Poznań – Toruń 1993, s. 49–75.
- Deutsch-tschechische Schulbuchkommission*. Dostupné z <http://www.gei.de/index.php?id=54> [citováno dne 3.3.2014].
- GRACOVÁ, B. Das Bild der Deutschen und der deutschen Vergangenheit bei tschechischen Schülern und Studenten. In MAIER, R. (ed.) *Zwischen Zählebigkeit*

- und Zerrinnen. Nationalgeschichte im Schulunterricht in Ost-mitteleuropa. Studien zur internationalen Schulbuchforschung, Schriftenreihe des Georg-Eckert-Institut. Band 112, Hannover 2004 (a), s. 223–252.*
- GRACOVÁ, B. Možnosti a meze multiperspektivního přístupu ve výuce dějepisu (Výsledky empirického šetření). In GRACOVÁ, B., LABISCHOVÁ, D. (eds) *X. sjezd českých historiků 14.–16. 9. 2011. Svazek III.* Ostrava: FF OU, 2013. s. 49–73.
- GRACOVÁ, B., PSÍK, R. (eds.): *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů I/II.* Ostrava: FF OU, 1999.
- GRACOVÁ, B. Stereotypní obrazy Čechů, Poláků a Němců a dějepisné vyučování. *Historica* 4. FF OU, Ostrava 1996, s. 119–140.
- GRACOVÁ, B. *Vědomosti a postoje české a polské studující mládeže.* Ostrava: FF OU, 2004 (b).
- CHLEVIŇSKI, Z. *Stereotypy: Struktura, funkcja, geneza. Analiza interdyscyplinarna.* Kolokwia psychologiczne nr. 1: Stereotypy i uprzedzenia. Warszawa: PAN, 1992.
- LABISCHOVÁ, D. *Co si uchováme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí.* Ostrava: PdF OU, 2013.
- LABISCHOVÁ, D. *Evropská dimenze ve vzdělávání jako cesta k překonávání národních a etnických stereotypů.* Rigorózní práce. Brno: PdF MU, 2001.
- LABISCHOVÁ, D., GRACOVÁ, B., ZÁDRAPOVÁ, L. *Changes in the European Consciousness in the Context of Education.* Ostrava: PdF OU, 2013.
- LABISCHOVÁ-DRABNIOVÁ, D. Etnické stereotypy a studující mládež. In GRACOVÁ, B., PSÍK, R. (eds.): *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů I/II.* Ostrava: FF OU, 1999, s. 5–49.
- LEMBERG, H., SEIBT, F. *Deutsch-tschechische Beziehungen in der Schulliteratur und im populären Geschichtsbild.* Braunschweig: GEI, 1980.
- LUFT, R. Deutsch-tschechische Schulbuchkonferenz. *Sonderdruck aus Internationale Schulbuchforschung*, 15. Jg., 1993, s. 460–461.
- LUFT, R. Schulbuch und Geschichtsbild in den Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland und Österreichs mit der Tschechoslowakei. *Internationale Schulbuchforschung. Zeitschrift des Georg-Eckert-Instituts*, 9. Jg., 1987, S. 251–271.
- MAIER, R. Die deutsch-tschechische und die deutsch-polnische Schulbuchkommission. Eine vergleichende Betrachtung. In KÁBOVÁ, H., ČTVRTNÍK, M. (Hrsg.) *Bylo nebylo. Studie (nejen) k dějinám dějepisectví, vzdělanosti a didaktice dějepisu.* Praha: Karolinum 2012, (Historia Universitatis Carolinae Pragensis 52, Suppl.1), s. 269–280.
- METIN, M. *Ausländerstereotype in der Sprache.* Frankfurt am Main, 1990.

- PSOTKOVÁ, P. Historické vědomí české studující mládeže ve vztahu k evropským národům. Diplomová práce (vedoucí práce B. Gracová), Ostrava: FF OU, 2004.
- RAK, J. *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Praha: H&H, 1994.
- SOKOLOVÁ, G., HERNOVÁ, Š., ŠRAJEROVÁ, O. Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy. Opava, 1997.
- VALENTA, J. Polska i Polacy w oczach Czechów. *Dzieje Najnowsze* XXVII, 2/1995, s. 135–141.

Kontakt na autorku příspěvku:

PhDr. Denisa Labischová, Ph.D.
Katedra výchovy k občanství
Pedagogická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Fr. Šrámka 3
709 00 Ostrava – Mariánské Hory
e-mail: denisa.labischova@osu.cz